

*До спеціалізованої вченової ради Д 26.181.01
по захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора (кандидата)
політичних наук в Інституті політичних і
етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України*

**ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Чабанної Маргарити Валеріївни**

**«Опортунізм у прийнятті політичних рішень у бюджетній сфері у
період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. в Україні (на
прикладі формування державних видатків на соціальний захист та
соціальне забезпечення)»**

**на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за
спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси**

Дисертаційна робота М. В. Чабанної є самостійним дослідженням важливого для політичної науки питання формування соціальних видатків політичними суб'єктами в умовах економічної кризи. Актуальність теми зумовлено тим, що у поясненні специфіки антикризового регулювання врахування потребує не лише економічна, але і політична зумовленість вибору стабілізаційних заходів. Зокрема, у роботі показано, що покращення показників добробуту населення у короткостроковому періоді шляхом переструктурування державних видатків є одним з антикризових заходів, який використовується орієнтованими на здобуття виборчої підтримки представниками органів державної влади, які є суб'єктами бюджетної політики.

Перевагою дослідження М. В. Чабанної є застосування міждисциплінарного підходу, що уможливило пояснення політичних чинників і наслідків рішень української влади протягом 2008-2009 рр. у соціально-економічній сфері та розширило межі застосування методологій як політичної, так і економічної науки. Дисерантка переконливо показала переваги застосування моделі політико-управлінського циклу для аналізу процесу прийняття політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що уможливило

врахування політико-інституційного та економічного середовища, передумов та проявів опортуністичної поведінки політичних суб'єктів у процесі розробки, ухвалення та реалізації відповідних рішень. При цьому, застосування теорії політико-бюджетної циклічності (із обґрунтуванням її релевантності до пояснення процесів у перехідних або гіbridних режимах) і теорії опортуністичної поведінки до пояснення мотивацій політичних суб'єктів та можливостей отримання ними політичної ренти у вигляді виборчої підтримки, також підкреслює міждисциплінарність дослідження. Власні обчислення та інтерпретація М. В. Чабанюю кількісних показників політичного впливу та політичної конкуренції (на підставі даних Центральної виборчої комісії України про результати парламентських виборів 2002–2007 рр. та даних про склад урядів, сформованих у період 2005–2007 рр.) не лише доповнюють цей підхід, але і свідчать про авторський внесок у розширення меж застосування теорії політичних бюджетних циклів для з'ясування проявів політичного опортунізму у процесі прийняття антикризових рішень, а саме: “проявів фіiscalного маніпулювання, із акцентом на формуванні видатків соціального призначення у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.” (про що зазначено дисертанткою у вступі). У поясненні передумов фіiscalного маніпулювання як форми політичного опортунізму водночас враховано соціокультурні особливості, політичні та економічні орієнтації населення, ставлення громадян до влади, показники політичної довіри.

Варто підкреслити, що відповідні аспекти досліджуваних питань проаналізовано із використанням широкої джерельно-емпіричної бази. У роботі опрацьовано нормативно-правові документи, серед яких ухвалені урядом, парламентом та президентом антикризові рішення, проекти законів та постанов, спрямованих на подолання наслідків фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., рішення і проекти законів про державний бюджет і внесення змін до Державного бюджету України на 2009 та 2010 рр., нормативно-правові документи, які стосуються регулювання видатків

державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, розроблені та ухвалені у період жовтня 2008 р. – квітня 2010 р. У контексті дослідження автором проаналізовано та витлумачено офіційні показники соціально-економічного розвитку України у період 2008–2010 рр., представлені Державним комітетом статистики України, Міністерством фінансів України, Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, а також Світовим банком; наведено дані соціологічних досліджень та опитувань, проведених Фондом «Демократичні ініціативи», Центром соціальних досліджень «Софія», Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова; використано звіти міжнародних організацій та дослідницьких установ щодо демократичності перетворень в Україні.

Великий обсяг проаналізованих емпіричних даних та опрацьованих праць українських і закордонних дослідників, свідчить про належне теоретико-методологічне та емпіричне обґрунтування положень дисертації. Слід звернути увагу на чітку та логічну структуру роботи, послідовність викладу, аргументованість висловлених тверджень.

Відтак, обрана методологія та опрацьована джерельна база дозволили здійснити комплексне міждисциплінарне дослідження, розкрити обрану тему, досягти поставленої мети та дійти висновків, що підтверджують наукову новизну роботи. Зокрема, дослідження М. В. Чабанною політичного режиму, сформованого в Україні після президентських виборів 2005 р., із врахуванням інституційного середовища та особливостей політичної взаємодії, дозволяє стверджувати про неусталеність демократії, високий рівень політичної конкуренції та водночас збереження високого рівня політичної корупції, що разом із невпевненістю значної частини суспільства у ефективності демократичної системи виступили сприятливими умовами політичного опортунізму у сфері перерозподілу державних видатків. При цьому, важливим акцентом для розкриття теми є твердження дослідниці про те, що вплив світової фінансової кризи на

українську економіку відбувся за наявності системних макроекономічних суперечностей у країні, зокрема пов'язаних із негативними наслідками бюджетної політики докризового періоду в Україні, що підсилили прояви фінансово-економічної кризи у 2008–2009 рр.

Основні твердження автор виводить з того, що вибір антикризової стратегії супроводжувалася політичним протистоянням представників української влади навколо ухвалення антикризових рішень та бюджетного законодавства у сфері підвищення соціальних стандартів, індексації доходів, розмірів бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення; та акцентує увагу на тому, що зміст пропонованих до розгляду у парламенті проектів державного бюджету та проектів змін до нього у 2008–2009 рр. свідчив про прагнення покращити купівельну спроможність населення у короткостроковому періоді. Дисертантка зауважує, що експансійна фіscalьна політика як спосіб антикризового регулювання у 2008–2009 рр., зі збільшенням соціальних, а не капітальних видатків, призвела до негативних наслідків у післякризовому періоді, і водночас попри “номінальне зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення та збільшення частки цих видатків у структурі як державного, так і місцевих бюджетів, фінансування соціальної сфери було нераціональним” (стор. 376). Спираючись на це, ключовим для дослідження є твердження про невдоволення населення економічною політикою суб’єктів антикризового регулювання як наслідок зниження реальних показників його добробуту, що призвело до зниження довіри до окремих політиків та органів державної влади у передвиборчому періоді. У свою чергу, така ситуація вплинула на результати президентських виборів 2010 р. та зміну політичної влади в країні, що свідчило про недосягнення опортуністичними суб’єктами антикризового бюджетного регулювання цілей здобуття електоральної підтримки. Ці висновки, представлені автором, суттєво доповнюють наявні у політичній науці напрацювання та дозволяють стверджувати про оригінальність, цілісність та завершеність дослідження.

Виходячи з викладеного вище, можна зазначити, що основні положення наукової новизни дисертаційного дослідження є обґрунтованими. Крім того, достовірними є висновки та пропозиції дисертантки. Також у висновках в узагальненому вигляді викладено основні наукові результати дослідження, а також сформульовано певні практичні рекомендації.

Оцінюючи в цілому позитивно дисертацію М.В. Чабанної, разом з тим вважаємо за необхідне звернути увагу на питання, які могли б слугувати предметом додаткових пояснень з боку дисертантки та дискусії при захисті дисертаційної роботи.

1. Недостатньо уваги приділено з'ясуванню сутності опортунізму в цілому та сутності політичного опортунізму зокрема, теоретичним підходам до визначення цих понять, виокремленню ознак, типів тощо. Попри те, що на с.32 дисертації зазначається, що «у дослідженні використано визначення, запропоноване автором теорії опортуністичної поведінки О. Вільямсоном, який писав про опортунізм як про відхилення від норм у корисливих цілях», більш докладний порівняльний аналіз підходів інших науковців значно збагатив би дослідження. Okрім цього, потребують додаткового пояснення і розмежування поняття «політичний опортунізм», який є об'єктом дисертаційного дослідження та «опортуністська поведінка в політичній сфері», про яку і йдеться в основному на сторінках дисертації.
2. Теоретична частина дослідження політичного опортунізму виявляється, на нашу думку, неповною без порівняння політичного опортунізму та популюїзму. На сторінках дисертації авторка зазначає, що «у політичній сфері проявом опортуністичної поведінки часто є невідповідність дій індивідуальних або колективних суб'єктів прийняття рішень декларованим намірам», а також, що «партійна та виборча діяльність є найпоширенішими сферами вияву опортуністичної поведінки у політиці, коли йдеться як про гасла виборчих програм, орієнтованих на здобуття голосів виборців» (с.32 дисертації). Такі ж самі прояви має і популюїстська

поведінка суб'єктів політики. Використання поняття «опортунізм» найбільше притаманне неокласичній економічній теорії та теоріям політичної науки, які мають «економічне походження» - теорії раціонального вибору, теорії суспільного вибору тощо. Широкого вжитку в політичній науці воно не отримало. Тому розмежування понять «опортунізм» та «популізм» могло би стати вагомим доробком авторки.

3. У підрозділі 2.1, що присвячений характеристиці політичного режиму та інституційних передумов політичного опортунізму у 2005 р. – на початку 2010 р. дисерантка спирається на дані різноманітних міжнародних організацій, зокрема Freedom House. Не заперечуючи в цілому авторитетність даної організації, варто згадати, що індекс Freedom House критикують за «перевантаження» поняття демократії багатьма характеристиками, котрі так чи інакше пов’язані з демократією, але в дійсності є аспектами політичного лібералізму, соціальної справедливості та безпеки і не повинні змішуватись з рисами демократії як характеристики політичного процесу, який і характеризує політичний режим в цілому. Демократія стосується підзвітності суб’єктів політики громадянам, а лібералізм – мінімізації ступеня державного свавілля і втручання в життя людей. На нашу думку, в контексті дисертаційного дослідження для висвітлення проблеми опортунізму у прийнятті політичних рішень за основу мають братись індекси демократії. У зв’язку з цим варто було б звернутись до індексів проекту Polity IV, які найбільше відповідають меті дисертаційного дослідження.
4. Аналізу особливостей політичної довіри присвячено підрозділ 2.2 дисертації, в якому дисерантка спирається на результати чисельних соціологічних опитувань. Не заперечуючи в цілому важливість цих даних, варто зазначити, що рівень довіри населення до політичних (державних) інститутів визначається не тільки суб’єктивною думкою респондентів, а й такими об’єктивними показниками як: політична участь громадян (участь в діяльності політичних партій, громадянських організацій), чесна

сплата податків (тіньовий сектор економіки), рівень дотримання громадянами законів (рівень злочинності та правопорушень) тощо. Крім цього, проведене дослідження не дає можливості встановити кореляцію між рівнем політичної довіри громадян і збільшенням/зменшенням політичного опортунізму суб'єктів прийняття політичних рішень.

5. На нашу думку, зміст розділу 4 «Особливості впливу політичних чинників на вибір методів антикризового регулювання» не повною мірою відповідає його назві. Під політичними чинниками в політичній науці розуміється сукупність політичних інститутів, політичних процесів, умов і обставин, серед яких виокремлюють політичний режим, форму державного правління, характер ідеологічної спрямованості суб'єктів прийняття політичних рішень та їх активність, політичну стабільність / нестабільність тощо. Проте у розділі приділена достатньо уваги лише одному чиннику – політичному протистоянню, зумовленому дуалізмом виконавчої влади, що є результатом впровадження змішаної республіканської форми державного правління, а сам розділ присвячено в основному аналізу фіscalальної та монетарної політики в докризовий період та період економічної кризи 2008-2009 pp.

Зазначені спірні положення і висловлені зауваження не знижують цінності дисертаційного дослідження, яке становить самостійний і творчий характер, має науковий і практичний інтерес. Наявність дискусійних питань, насамперед, характеризує складність, актуальність і багатоаспектність досліджуваної теми та власний підхід до її розгляду дисертанткою.

Результати дослідження викладено у 32 працях, з-поміж яких: монографія, 26 публікацій у фахових українських та закордонних виданнях, 5 статей, які додатково засвідчують апробацію матеріалів дисертації. Публікації автора охоплюють різноманітні аспекти теми та свідчать про повноту викладу положень, представлених у дисертації. Достатньою є апробація положень, представлених у дисертації, на науково-практичних

конференціях. На підставі ознайомлення з монографією, авторефератом та публікаціями за темою дисертації можна зробити висновок, що основні наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи мають достатньо глибоке теоретичне, методологічне та емпіричне обґрунтування, відповідають сформульованій меті та завданням дослідження.

Автореферат дає повне і переконливе уявлення про зміст роботи, її структуру, теоретичні узагальнення, а також відображає основні положення наукової новизни, що виносяться на захист, та висновки дослідження і оформленний згідно з вимогами до такого типу робіт. Теоретичний рівень виконання дисертації повною мірою відповідає науково-методологічним вимогам до дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук.

Враховуючи вищеперечислене, дисертаційне дослідження «Опортунізм у прийнятті політичних рішень у бюджетній сфері у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. в Україні (на прикладі формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення)» за науковою і практичною цінністю та оформленням відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук чинного «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 та паспорту обраної спеціальності, а Чабанна Маргарита Валеріївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент:

доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Г.М. Малкіна

Григорій Малкін
доктор філософії
доцент
заслужений науковий співробітник
загальноприродничих наук
доктор філософії